ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Соколовського Олега Леонідовича
про дисертаційну роботу
Ончуленка Михайла Івановича
на тему: «Постсекулярні трансформації та перспективи оновлення релігійного: соціально-філософські концепти і традиціоналістська критика», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія

Актуальність обраної теми. Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю філософського осмислення тих глибинних змін, які відбуваються у структурі сучасного соціокультурного буття, зокрема у способах присутності релігійного в публічному просторі, інституційних практиках, режимах легітимації та формах світоглядного самовизначення людини. Упродовж тривалого часу модерна парадигма секуляризації ґрунтувалася на припущенні про поступове витіснення релігії з публічного життя, її приватизацію та втрату нею статусу визначального чинника суспільної організації. Однак соціокультурні процеси кінця XX – початку XXI століття засвідчили значно складнішу картину, адже релігія не лише не зникає, а й у нових формах повертається до публічної сфери, вступає у взаємодію з політичними, культурними, етичними та ідентифікаційними процесами.

Саме тому дослідження постсекулярних трансформацій є своєчасним і науково значущим. Воно дозволяє подолати спрощені інтерпретації сучасності, у яких релігійне і світське постають як взаємовиключні реальності. Дисертант цілком обґрунтовано виходить із положення, що постсекулярність не може бути потрактована ні як «кінець» секуляризації, ні як її просте заперечення. Натомість вона осмислюється як складне поле трансформацій присутності релігійного у публічному просторі, режимах знання та формах легітимації.

Особливо важливим є те, що автор не обмежується констатацією «повернення релігії», а прагне концептуалізувати саму логіку цього повернення, показати його неоднозначність, внутрішню суперечливість і залежність від різних теоретико-методологічних підходів та концептуальних схем інтерпретації співвідношення релігійного і світського. У цьому сенсі тема дисертації має безперечну актуальність для соціальної філософії, філософії релігії, філософії культури та сучасного релігієзнавства.

Додаткової ваги дослідженню надає український контекст. В умовах війни, суспільної травми, трансформації національної ідентичності, переосмислення ролі церков і релігійних спільнот у публічному житті проблема співвідношення релігійного і світського набуває не лише теоретичного, а й практично-світоглядного значення. Тому обрана тема є актуальною, науково виправданою та такою, що відповідає сучасним викликам філософського знання.

Зв'язок з науковими планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідної роботи кафедри філософії та культурології філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича на тему: «Ціннісно-смисловий потенціал філософії і науки: пошук відповідностей на виклики 21 століття» (№

держреєстрації 0120U102712), у межах якої аналізуються трансформації секулярного поля, постсекулярні тенденції та їхні соціально філософські інтерпретації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, характеризуються високим рівнем обґрунтованості, логічної послідовності та теоретичної вмотивованості. Їхня достовірність забезпечується системним характером дослідження, широкою джерельною базою та послідовним використанням сучасних теоретико-методологічних підходів у галузі соціальної філософії та релігієзнавства.

Автор демонструє здатність до глибокого аналізу та концептуального узагальнення складних соціокультурних процесів, що знаходить своє вираження у побудові цілісної інтерпретаційної моделі постсекулярних трансформацій. Висунуті положення послідовно включені у загальну логіку дослідження, мають внутрішню узгодженість і відображають системне розгортання авторської наукової позиції.

Висновки дисертації є змістовно насиченими, логічно структурованими та безпосередньо випливають із проведеного теоретичного аналізу, відображаючи досягнення поставленої мети й реалізацію визначених завдань дослідження . У цілому вони становлять цілісну систему узагальнень, що репрезентує авторське бачення проблеми постсекулярності у сучасному філософському дискурсі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертантом

- вперше розкрито методологічну евристичність синтезу соціологічного, соціально-філософського і філософсько-релігійного аспектів дослідження закономірностей постсекулярних змін та простежено українські тенденції в цій дослідницькій площині на тлі сучасних світових дискурсів; напрацьовано критерії експлікації ціннісного підґрунтя альтернативних підходів до інтерпретації цих змін; здійснено біоконцептографічну реконструкцію постсекулярних ідей Ю. Габермаса та Ч. Тейлора як спосіб виявлення зв'язку між концептуальними рішеннями і формативними елементами їхніх інтелектуальних біографій; обґрунтовано типологію традиціоналізмів (від радикальних езотеричних і конфесійних стратегій до «відкритого» тейлорівського традиціоналізму) як рамку аналізу перспектив відновлення сакрального у постсекулярному контексті.

- уточнено та розширено тлумачення співвідношення секуляризації, секулярності та секуляризму, а також розмежування десекуляризації, контрсекуляризації і постсекулярності як аналітичних категорій секулярного поля; розуміння соціологічної матриці пояснення секуляризації через її періодизаційні моделі та позитивістський горизонт модерної секулярності (зокрема у зв'язку з контівською тріадою, спенсерівським еволюціонізмом та дюркгеймівською соціологією релігії); характеристику української рецепції традиціоналістських мотивів як селективної і контекстуально «перекладної» присутності традиціоналізму у вітчизняних культурологічних, богословських тарелігієзнавчих студіях.

- подальшого розвитку набула інтерпретація теорії десекуляризації П. Бергера як концептуального переходу від класичної теорії секуляризації до

постсекулярної проблематики, з урахуванням контрсекулярного та плюрального векторів цієї концепції; запропоновано авторську аналітичну характеристику габермасівської моделі постсекулярності як форми «витонченої секуляризації»; показано, що вимога комунікативної перекладності релігійних смислів функціонує як процедурний механізм їх нормативної легітимації та включення в публічний дискурс; визначення «відкритого традиціоналізму» як нормативної моделі узгодження традиції з плюралізмом, що окреслює горизонт оновлення релігійного, але має обмежене інституційне втілення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в освітньому процесі під час викладання курсів із соціальної філософії, філософії релігії, філософії культури та релігієзнавства, а також у підготовці навчально-методичних матеріалів і фаховому аналізі публічних дискусій щодо співіснування релігійного і світського в сучасних суспільствах. Крім того, результати можуть бути застосовані як концептуально методологічна основа для експертного обговорення питань міжсвітоглядної комунікації та толерантного співіснування релігійного, міжрелігійного і світського у публічному просторі.

Оцінка змісту дисертації та її основних положень. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 204 сторінки, основний зміст – 174 сторінки тексту державною мовою, з урахуванням сучасних вимог до оформлення дисертаційних робіт. Дисертація складається з анотації, вступу, двох розділів, що містять шість підрозділів і двадцять пунктів, висновків та списку використаних джерел та 3 додатків. Список використаних джерел становить 14 сторінок та містить 150 найменування, з яких 98 джерел іноземною мовою та 52 – українською.

У **вступі** дисертаційної роботи автор обґрунтовує актуальність теми дослідження з урахуванням накопиченого досвіду науковців. Визначений зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет та методи наукового дослідження; визначено наукову та практичну значущість виконаної дисертаційної роботи; приведено дані щодо особистого внеску здобувача, апробацію та впровадження отриманих результатів; наводяться відомості щодо публікацій автора, структури та обсягу дисертаційної роботи.

У першому розділі здійснено ґрунтовну деконструкцію секуляризаційного дискурсу як домінантної парадигми осмислення модерності. Автор переконливо демонструє, що секуляризація не є уніфікованою теоретичною моделлю, а постає як множинність пояснювальних схем, у яких поєднуються емпіричні описи соціальних змін і концептуальні уявлення про структуру модерного суспільства. Важливим здобутком є розкриття секулярності як структурної характеристики модерної диференціації, яка визначає специфіку співвідношення релігійного і світського у сучасному суспільстві.

Концептуально значущим є введення у дослідження традиціоналізму як альтернативного епістемологічного підходу осмислення модерності. У роботі показано, що традиціоналізм не зводиться до критики секуляризації, а формує самостійну метафізичну й аксіологічну модель осмислення сучасності, у межах

якої проблематизується конституювання раціональності як самодостатньої форми легітимації, редукція сакрального та десимволізація культури.

Другий розділ дисертації репрезентує перехід до власне постсекулярного рівня аналізу. Автор концептуалізує постсекулярність як специфічну форму теоретичної рефлексії над наслідками модерної диференціації, у межах якої відбувається переосмислення статусу релігійного в умовах світоглядного плюралізму та співіснування різних підходів до легітимації соціального порядку. При цьому постсекулярність розглядається не як історичний етап, що змінює секулярність, а як аналітичне поле, в якому співіснують різні теоретико-методологічні підходи до осмислення взаємодії релігійного і світського.

Особливої уваги заслуговує концептуалізація двокоординатної моделі постсекулярності, у межах якої виокремлюються просекулярна (модерністська) та прорелігійна (традиціоналістська) вісі. Така модель має виразну аналітичну продуктивність, оскільки дозволяє уникнути редукції постсекулярного до одновимірної логіки як секуляризаційної, так і десекуляризаційної. Вона відкриває можливість аналізу постсекулярності як простору напруження між різними теоретичними моделями осмислення статусу релігійного в сучасності.

Суттєвим теоретичним досягненням є також здійснена у дисертації типологізація традиціоналізму як багаторівневого феномену. Автор послідовно розрізняє езотеричні, конфесійні та відкриті форми традиціоналізму, що дозволяє концептуалізувати прорелігійну координату постсекулярності не як монолітну позицію, а як спектр підходів від радикальних до рефлексивно-плюралістичних. У цьому контексті традиціоналізм постає не лише як критика модерності, але й як один із способів її теоретичного осмислення та оновлення змістового наповнення.

Змістовно насиченим є аналіз різних моделей постсекулярного мислення, які репрезентують відмінні способи співвідношення раціональності, віри та публічності. Робота демонструє здатність автора до складного компаративного аналізу, у межах якого виявляються як точки перетину, так і принципові відмінності між різними теоретичними позиціями.

Важливим елементом дослідження є інтеграція українського контексту у загальнотеоретичну систему аналізу. Це дозволяє не лише конкретизувати загальні положення, але й виявити специфіку їх функціонування у межах конкретного соціокультурного середовища, де взаємодія релігійного і світського набуває особливих форм.

У підсумкових положеннях дисертації постсекулярні трансформації розглядаються як процеси, які відбуваються в умовах взаємодії різних моделей легітимації, унаслідок чого формуються складні форми співіснування, конкуренції та взаємної адаптації релігійного і світського. Такий підхід вирізняється високим рівнем теоретичної узагальненості та дозволяє подолати як лінійні секуляризаційні, так і редукціоністські моделі осмислення сучасності.

Узагальнюючи зміст дисертаційної роботи, слід звернути увагу на логічну, чітку побудову. Цілком прослідковуються шляхи вирішення поставлених завдань та досягнення мети дисертаційної роботи. Викладання матеріалу є чітким, науковим та лаконічним. Термінологічний апарат дослідження є загальновизнаним, стиль викладення результатів теоретичних і практичних досліджень, нових наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечує

доступність їх сприйняття та використання. Порушень академічної доброчесності не виявлено. Загалом зміст дисертації свідчить про сформованість самостійної філософської позиції автора, його здатність до роботи з багаторівневими теоретичними конструкціями та до побудови цілісної моделі осмислення сучасних соціокультурних процесів.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій здобувача в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображено у 10 наукових публікаціях, з яких 3 у фахових наукових виданнях України та 7 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, що свідчить про ретельну роботу, проведену дисертантом у процесі наукового дослідження та його апробації.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Поряд із загальною позитивною оцінкою дослідження є певні зауваження до змісту дисертаційної роботи з відповідними рекомендаціями щодо їх усунення:

1. У дисертації постсекулярність переважно осмислюється як форма рефлексії над наслідками секуляризаційних процесів. Водночас окремого теоретичного уточнення потребує питання співвідношення постсекулярності з сучасними модифікаціями секуляризаційної теорії, зокрема концепціями функціональної диференціації, плюралізації та індивідуалізації релігії.

2. Проблематика публічної присутності релігії посідає важливе місце у структурі дослідження. Разом із тим поняття релігійної публічності потребує більш чіткого теоретичного розмежування її політичного, комунікативного, культурного та інституційного вимірів, що дозволило б поглибити аналітичну диференціацію постсекулярних процесів.

3. У роботі обґрунтовано простежуються точки перетину між традиціоналістською та постмодерною критикою модерного проєкту. Водночас таке співвідношення потребує більш виразного окреслення меж, зважаючи на відмінність їхніх онтологічних, епістемологічних та аксіологічних засад.

4. Проблематика релігійної ідентичності посідає важливе місце у загальній логіці дослідження постсекулярних трансформацій. Разом із тим її теоретичне осмислення могло б бути поглиблене через більш системне врахування взаємозв'язку індивідуалізованих форм релігійності, колективних механізмів ідентифікації та трансформацій сучасної соціальності.

5. Важливою складовою дисертаційного дослідження є залучення вітчизняного соціокультурного та теоретичного матеріалу до аналізу постсекулярних трансформацій. Разом із тим окремі аспекти функціонування постсекулярних процесів у сучасному соціокультурному середовищі могли б бути розкриті більш системно, зокрема у контексті трансформації релігійної ідентичності, державно-церковних відносин та публічної ролі релігійних інституцій.

Однак викладені зауваження мають рекомендаційний характер, не є принциповими і не знижують загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Загальний висновок. На підставі ретельного аналізу дисертації та основних публікацій вважаю, що дисертація «Постсекулярні трансформації та перспективи оновлення релігійного: соціально-філософські концепти і традиціоналістська критика» відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від

12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», пунктам 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12.01.2022 р., зі змінами, внесеними постановами КМУ №341 від 21.03.2022, №502 від 23.05.2023, №507 від 03.05.2024, а її автор, Михайло Іванович Ончуленко, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 033 Філософія.

Опонент:
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету
імені Івана Франка Олег СОКОЛОВСЬКИЙ

Підпис Соколовського О. Л. засвідчую:
проректор з наукової та міжнародної роботи
Житомирського державного університету
імені Івана Франка Вікторія ЖУКОВСЬКА